

УДК 343.12

Н. Г. Габлей
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри кримінального права, процесу і криміналістики
Прикарпатського юридичного інституту
Національного університету «Одеська юридична академія»

ПРАВА ВИПРАВДАНОГО В КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ

Одним із головних завдань кримінального судочинства є охорона прав і законних інтересів фізичних та юридичних осіб, які беруть у ньому участь. Закріпивши це завдання в Кримінальному процесуальному кодексі України (далі – КПК України), законодавець відображає значимість суб'єктів кримінального процесу. У ст. 56 Конституції України вказано, що кожен має право на відшкодування за рахунок держави чи органів місцевого самоврядування матеріальної й моральної шкоди, завданої незаконними рішеннями, діями чи бездіяльністю органів державної влади, органів місцевого самоврядування, їх посадових і службових осіб під час здійснення ними своїх повноважень [1]. У ст. 62 Конституції України це положення конкретизується щодо обвинувального вироку та вказується, що в разі скасування вироку суду як неправосудного держава відшкодовує матеріальну й моральну шкоду, завдану безпідставним засудженням.

У теорії кримінально-процесуального права дослідженням правового статусу виправданого як суб'єкта кримінально-процесуальної діяльності займалися С.А. Альперт, В.Т. Маляренко, Л.Д. Кокорев, Ю.М. Грошевий, В.В. Молдован, М.С. Строгович, Р.Д. Рахунов, В.М. Тертишник, М.Є. Шумило та інші провідні вчені.

Метою статті є розгляд права виправданого в кримінальному провадженні та обґрунтування пропозицій, спрямованих на їх удосконалення.

Згідно з положеннями ст. 62 Конституції України особа вважається невинною у вчиненні злочину та не може бути піддана покаранню, доки її вину не буде доведено в законному порядку й встановлено обвинувальним вироком суду [1]. Презумпція невинуватості є одним з основних принципів сучасного кримінального провадження. Окрім того, це положення закріплюється в п. 2 ст. 6 Європейської конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, у якій зазначено, що кожен обвинувачений у скоєнні кримінального правопорушення вважається невинним, доки його винність не буде встановлено в законному порядку [2]. Єдиним процесуальним актом в Україні, яким громадянина може бути визнано невинним у скоєному кримінальному правопорушенні та виправдано, є вирок, постановлений судом іменем України.

На сьогодні ухвалення виправдувальних вироків в Україні є незначною частиною порівняно

з ухваленням обвинувальних вироків. Згідно зі статистичними даними Державної судової адміністрації України в 2013 р. було виправдано 295 осіб, а засуджено 122 973 особи; у 2014 р. виправдано 322 особи, а засуджено – 102 170 осіб; у 2015 р. виправдано 306 осіб, а засуджено – 94 798 осіб. [3]. Ці дані свідчать про поступове збільшення кількості виправдувальних вироків.

Відповідно до ч. 1 ст. 43 КПК України виправданам у кримінальному провадженні є обвинувачений, виправдувальний вирок суду щодо якого набрав законної сили [4]. Згідно зі ст. 532 КПК України вирок суду першої інстанції набирає законної сили після закінчення строку подання апеляційної скарги, встановленого цим кодексом, якщо таку скаргу не було подано (протягом 30 днів із дня їх проголошення); а в разі подання апеляційної скарги судові рішення, якщо його не скасовано, набирає законної сили після ухвалення рішення судом апеляційної інстанції. Судові рішення суду апеляційної й касаційної інстанцій, Верховного Суду України набирають законної сили з моменту їх проголошення [4].

У разі набуття особою статусу виправданого в неї з'являються також відповідні права. Зауважимо, що ні Кримінально-процесуальний кодекс України 1960 р. [5], ні чинний КПК України не містять окрему статтю, яка чітко закріплювала б права цього суб'єкта в кримінальному провадженні. Частина 3 ст. 43 КПК України передбачає, що виправданий має права обвинуваченого, передбачені ст. 42 КПК України, в обсязі, необхідному для його захисту на відповідній стадії судового провадження. Зі сказаного постає, що така процесуальна фігура, як виправданий, з'являється на стадіях касаційного провадження, провадження у Верховному Суді України, провадження за нововиявленими обставинами. Тому доцільним буде з'ясування прав виправданого саме на цих стадіях кримінального провадження.

Відповідно до п. 6 ч. 4 ст. 42 КПК України виправданий має право оскаржувати в установленому порядку судові рішення та ініціювати їх перегляд, знати про подані на них касаційні скарги, заяви про їх перегляд, подавати на них заперечення, вимагати відшкодування шкоди, завданої незаконними рішеннями, діями чи бездіяльністю органу, що здійснює оперативно-розшукову діяльність і досудове розслідування, прокуратури

або суду, у порядку, визначеному законом, а також відновлення репутації, якщо підозра, обвинувачення не підтвердились.

Пункт 2 ч. 1 ст. 425 КПК України передбачає право виправданого оскаржувати в касаційному провадженні виправдувальний вирок у частині мотивів і підстав виправдання.

Виправдувальний вирок ухвалюється за наявності таких підстав:

- не доведено, що вчинено кримінальне правопорушення, у якому обвинувачується особа;
- не доведено, що кримінальне правопорушення вчинено обвинуваченим;
- не доведено, що в діянні обвинуваченого є склад кримінального правопорушення;
- встановлено відсутність події кримінального правопорушення;
- встановлено відсутність у діянні складу кримінального правопорушення.

Під підставами виправдання варто розуміти встановлені за допомогою доказів і зафіксовані в передбаченій законом процесуальній формі незмінювані явища (обставини), наявність яких зобов'язує суд зробити висновок про невинуватість. Не є тотожними такі поняття, як підстави, умови виправдання, виправдувальні обставини.

Існування доведеної (доказаної) тієї чи іншої підстави виправдання є беззаперечною умовою для постановлення виправдувального вироку. Тому регламентація підстав виправдання в кримінально-процесуальному законі має ґрунтуватися на таких правилах: вичерпному переліку, застосуванні лише однієї з визначених законом підстав, дотриманні однакових правових наслідків виправдання особи (останнє за чинними кримінально-процесуальними нормами не відповідає дійсності).

«Невстановлення події злочину» як підстава постановлення виправдувального вироку суду означає, що подія, яка є предметом судового розгляду, взагалі не відбувалась або ж відсутній вплив підсудного на заподіяння шкідливих наслідків. У цьому контексті поняття «подія злочину» варто розглядати таким чином: це явище об'єктивної дійсності, яке відбулось унаслідок вчинення конкретною особою суспільно небезпечного, протиправного, винного й караного діяння, яке завдало чи може завдати шкоди певним суспільним відносинам, що охороняються кримінальним законом. Визначальними при цьому є два компоненти: явище та його зв'язок із певною людиною, оскільки відсутність одного з них вказує на відсутність змісту поняття «подія злочину».

До випадків застосування як підстави виправдання «невстановлення події злочину» варто віднести такі: 1) доведено відсутність події злочину; 2) не доведено наявності події злочину; 3) подія, що відбулась унаслідок природних чинників або

випадку, не мала характеру діяння; 4) подія, що відбулась, є наслідком діяння потерпілого за відсутності вини інших осіб. Спільною рисою, що характеризує всі зазначені випадки й притаманне лише цій підставі виправдання, є відсутність суб'єктивного складника.

Аналіз наукових джерел свідчить про те, що поняття «відсутність складу злочину» зазвичай розглядають як відсутність об'єктивних або суб'єктивних чинників, що не дає змогу характеризувати суспільно-небезпечне діяння як злочин. Як підстава виправдання «відсутність складу злочину» означає відсутність сукупності всіх ознак, визначених кримінальним законом, що характеризують певне суспільно небезпечне діяння як злочин, у діянні підсудного або у встановленому факті події злочину. Положення Кримінального кодексу України (далі – КК України) свідчать про те, що виправдання особи за цією підставою може відбуватись у 12 випадках: за ст. 5 КК України, за ч. 2 ст. 11 КК України, за ч. 2 ст. 17 КК України, за ст. ст. 36–43 КК України, які об'єднують відсутність у діянні особи ознак неправомірності за наявності події злочину. Через презумпцію невинуватості склад злочину відсутній у випадках, коли доведено (доказано) відсутність його ознак, а також у випадках недоведеності їх існування.

Виправдання особи за недоведеності її участі в скоєнні злочину означає наявність події злочину та недостатність зібраних доказів для висновку про причетність підсудного до скоєння злочину.

У Верховному Суді України перегляд виправдувального вироку допускається лише протягом установлених законом строків давності притягнення до кримінальної відповідальності, проте не пізніше одного року з дня постановлення такого судового рішення. Виправданий має право подати заяву про перегляд судового рішення з таких підстав: 1) неоднакового застосування судом касаційної інстанції однієї й тієї ж норми права, передбаченої законом України про кримінальну відповідальність, у подібних правовідносинах, що зумовило ухвалення різних за змістом судових рішень (крім питань неоднакового застосування санкцій кримінально-правових норм, звільнення від кримінальної відповідальності чи покарання); 2) неоднакового застосування судом касаційної інстанції однієї й тієї ж норми права, передбаченої КПК України, що зумовило ухвалення різних за змістом судових рішень; 3) невідповідності судового рішення суду касаційної інстанції висновку щодо застосування норм права, викладеному в постанові Верховного Суду України. Відбуття покарання або смерть засудженого не є перешкодою для перегляду справи в інтересах його реабілітації.

Верховний Суд України має такі права:

а) скасувати судові рішення (судові рішення) повністю або частково та направити справу на но-

вий розгляд до суду першої, апеляційної чи касаційної інстанцій;

б) скасувати судові рішення та закрити провадження в справі;

в) змінити судові рішення (судові рішення), не передаючи справу на новий розгляд [5].

Нормативною базою закріплення можливості та процедури відшкодування шкоди, завданої виправданому незаконними рішеннями, діями чи бездіяльністю органу, що здійснює оперативно-розшукову діяльність і досудове розслідування, прокуратури або суду, є ст. 130 КПК України та Закон України «Про порядок відшкодування шкоди, завданої громадянину незаконними діями органів, що здійснюють оперативно-розшукову діяльність, органів досудового розслідування, прокуратури і суду» від 1 грудня 1994 р. [6]. Зокрема, відповідно до ст. 130 КПК України шкода, завдана незаконними рішеннями, діями чи бездіяльністю органу, що здійснює оперативно-розшукову діяльність і досудове розслідування, прокуратури або суду, відшкодовується державою за рахунок Державного бюджету України у випадках та в порядку, передбачених законом. Процесуальною підставою відшкодування шкоди є наявність виправдувального вироку суду, що набрав законної сили [6].

Відповідно до ст. 3 Закону України «Про порядок відшкодування шкоди, завданої громадянину незаконними діями органів, що здійснюють оперативно-розшукову діяльність, органів досудового розслідування, прокуратури і суду» виправданому відшкодовуються (повертаються) такі кошти:

1) заробіток та інші грошові доходи, які він втратив унаслідок незаконних дій;

2) майно (у тому числі гроші, грошові вклади й відсотки за ними, цінні папери та відсотки за ними, частка в статутному фонді господарського товариства, учасником якого був громадянин, і прибуток, який він не отримав відповідно до цієї частки, інші цінності), конфісковане або звернене в дохід держави судом, вилучене органами досудового розслідування, органами, які здійснюють оперативно-розшукову діяльність, а також майно, на яке накладено арешт;

3) штрафи, стягнуті на виконання вироку суду, судові витрати та інші витрати, сплачені громадянином;

4) суми, сплачені громадянином у зв'язку з наданням йому юридичної допомоги;

5) моральна шкода.

Погоджуємось із думкою М.Р. Мазур щодо того, що цей перелік не є повним, його доцільно розширити, включивши пункт щодо відшкодування виправданому витрат, пов'язаних із заподіянням шкоди його здоров'ю в період незаконного й необґрунтованого кримінального переслідування [7, с. 197].

Для відшкодування (компенсації) завданої шкоди, поновлення в правах необхідний певний правовий механізм, що складається із системи взаємопов'язаних кримінально-процесуальних норм. Він отримав назву реабілітації. Реабілітація – це один із найефективніших правових механізмів, скерований на фактичне відшкодування шкоди, завданої необґрунтованим кримінальним переслідуванням [8, с. 56].

Як відомо, процесуальні дії органів досудового слідства й суду регламентуються кримінально-процесуальним законодавством. На жаль, акти цих же органів, спрямовані на поновлення необґрунтовано порушених прав громадян, не мають чіткої регламентації. Так, у ст. 12 Закону України «Про порядок відшкодування шкоди, завданої громадянину незаконними діями органів, що здійснюють оперативно-розшукову діяльність, органів досудового розслідування, прокуратури і суду» зазначено, що розмір завданої громадянину шкоди встановлюється відповідними органами досудового слідства, прокуратури чи суду, про що виноситься постанова (ухвала). Прикро, проте в Законі України «Про порядок відшкодування шкоди, завданої громадянину незаконними діями органів, що здійснюють оперативно-розшукову діяльність, органів досудового розслідування, прокуратури і суду» немає вказівок щодо змісту цієї постанови. На нашу думку, навряд чи винесення лише процесуального рішення у формі постанови (ухвали) може надійно гарантувати відшкодування особі шкоди.

Очевидно, що реабілітаційне провадження повинні вести посадові особи, які не брали участь у невинуватому кримінальному переслідуванні. На жаль, чинний Закон України «Про порядок відшкодування шкоди, завданої громадянину незаконними діями органів, що здійснюють оперативно-розшукову діяльність, органів досудового розслідування, прокуратури і суду» не враховує цей момент. Так, відповідно до ст. 12 Закону України «Про порядок відшкодування шкоди, завданої громадянину незаконними діями органів, що здійснюють оперативно-розшукову діяльність, органів досудового розслідування, прокуратури і суду» розмір спричиненої шкоди визначає залежно від вартості той орган, який розглядав кримінальну справу. Це положення є недосконалим, оскільки такий орган може бути необ'єктивним під час прийняття рішень, які є визнанням помилковості його дій, а інколи навіть неналежної професійної підготовки чи недобросовісного ставлення до виконання своїх обов'язків. Тому доцільно запровадити, щоб реабілітаційне провадження здійснював суддя, який не мав жодного відношення до розгляду кримінального провадження.

Зауважимо, що виправданий, крім наведених прав, користується також конституційними пра-

вами, правами міжнародного рівня, правами, передбаченими іншими галузями права й закріпленими в підзаконних нормативних актах.

Отже, така процесуальна фігура, як виправданий, з'являється на стадіях касаційного провадження, провадження у Верховному Суді України, провадження за нововиявленими обставинами. Виправданий має право оскаржувати в установленому порядку судові рішення та ініціювати їх перегляд, знати про подані на них касаційні скарги, заяви про їх перегляд, подавати на них заперечення, вимагати відшкодування шкоди, завданої незаконними рішеннями, діями чи бездіяльністю органу, що здійснює оперативно-розшукову діяльність і досудове розслідування, прокуратури або суду, у порядку, визначеному законом, а також вимагати відновлення репутації, якщо підозра, обвинувачення не підтвердились.

Література

1. Конституція України : Закон України від 28 червня 1996 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр>.
2. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 4 листопада 1950 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/995_004.
3. Звіт про кількість осіб, засуджених, виправданих, справи щодо яких закрито, неосудних, до яких застосовано примусові заходи медичного характеру та види кримінального покарання, за 2015 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://court.gov.ua/sudova_statystyka/Sud_statustuka_Zvit_2015/.
4. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 12 квітня 2012 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/4651-17/>.
5. Кримінально-процесуальний кодекс України : Закон Української РСР від 28 грудня 1960 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1001-05>.
6. Про порядок відшкодування шкоди, завданої громадянинові незаконними діями органів, що здійснюють оперативно-розшукову діяльність, органів досудового розслідування, прокуратури і суду : Закон України від 1 грудня 1994 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/266/94-вр>.

7. Мазур М.Р. Реалізація виправданого права на відшкодування шкоди у кримінальному провадженні / М.Р. Мазур // Право і суспільство. – 2015. – № 4. – С. 195–199.

8. Шумило М.Є. Реабілітація в кримінальному процесі України / М.Є. Шумило. – Х., 2001. – 320 с.

Анотація

Габлей Н. Г. Права виправданого в кримінальному провадженні. – Стаття.

Статтю присвячено розкриттю прав виправданого в кримінальному провадженні, які чітко передбачаються чинним кримінально-процесуальним законом, а також запропоновано розширення комплексу прав завдяки внесенню змін до законодавства. Автор акцентує увагу на тому, що питання, пов'язані з процесуальним статусом виправданого, є дуже важливими, оскільки вони окреслюють роль цього суб'єкта в кримінальному провадженні та дають йому змогу належним чином захищати свої права.

Ключові слова: виправданий, касаційне провадження, суд касаційної інстанції, права виправданого, відшкодування шкоди.

Аннотация

Габлей Н. Г. Права оправданного в уголовном производстве. – Статья.

Статья посвящена раскрытию прав оправданного в уголовном производстве, которые четко предусмотрены действующим уголовно-процессуальным законом, а также предложено расширение комплекса прав благодаря внесению изменений в законодательство. Автор акцентирует внимание на том, что вопросы, связанные с процессуальным статусом оправданного, являются очень важными, поскольку они определяют роль данного субъекта в уголовном производстве и позволяют ему должным образом защищать свои права.

Ключевые слова: оправданный, кассационное производство, суд кассационной инстанции, права оправданного, возмещение вреда.

Summary

Hablej N. H. Copyright acquitted in criminal proceedings. – Article.

The article is devoted to coverage of justified rights in criminal proceedings which are clearly stipulated by the criminal procedural law, and proposed expanding set of rights through amendments to the legislation. The author emphasizes that the issues related to the procedural status of the acquitted are very important because they outline the role of the subject in criminal proceedings and allow him to properly defend their rights.

Key words: justified, appeal proceedings, appeal court, right justified, redress.